

Szekeres András

MERRE TOVÁBB, DISZCIPLÍNÁK?

A társadalomtudományi kutatás intézményi feltételei Magyarországon 1990–2001 között*

A tudomány intézményrendszerének diskurzusa diszciplináris alapú tudománytörténeti okokból. Vagyis: a tudományokról – és így áttételesen a tudományok állapotáról, helyzetéről, a bennük felismermi vélt alakulásfolyamatokról – folyó közbeszéd referenciakerete a diszciplína. A tudomány művelésének intézményes kereteit mozgató tudománypolitika szintén ezt a nyelvet beszéli: szerencsés esetben határozott elképzeléssel rendelkezik arról, miként működnek a társadalomtudományok, s ezt a lehetőségekhez képest érvényesíteni igyekszik a rendszer alakításában és formálásában. Kérdés mármint, hogy pertinensnek tekinthető-e még egy tudományág-alapú beszédmód a társadalomtudományok – és általában a tudományok – működésével kapcsolatban?

Rögvest hozzá kell tennem, hogy a tudományfilozófiai, tudományelméleti irodalom meglehetősen ritkán foglalkozik a társadalomtudományok aktuális helyzetével. Az alább felvonultatott szerzők munkáiból, mégis úgy vélem, tanulhatunk egyet s mást a dologgal kapcsolatban. A tudományfejlődés jelenlegi trendjei, a kialakult társadalomtudományos diszciplináris szerkezet megrázkódtatásai struktúrájukban homológ kérdéseket vetnek fel, úgyis, mint tudománytörténeti példák.

A tudományfilozófiai és tudománytörténeti irodalom egészen a hatvanas évekig ebben a formában nem fogalmazta meg a kérdést: nem is tehette, hiszen a széles körben elfogadott tudományfilozófiai-tudományelméleti közbeszéd számára a diszciplína, magától értetődő módon, az érvényesnek tekintett tudományos kijelentések összességével látszott azonosnak, története pedig nem volt más, mint az éppen aktuális ismeretrendszer – a szó legrosszabb értelemben vett – előtörténete.

Ennél meglepőbb, hogy a tudományfilozófia a kuhni fordulat után sem igazán vett tudomást a diszciplinárisról, legalábbis úgy nem, mint a közösségi szerveződés társadalmi dimenziójáról. Ez persze nem azt jelenti, hogy ne merült volna fel számos kérdés, amely a diszciplinák szerveződését is befolyásolja. Elegendő csak azt szemügyre vennünk, ahogy Laudan beszél a „kutatási hagyományokról”¹. Három irányban is megközelíthetjük a diszciplinákkal vonható párhuzamot. Elsősorban minden kutatási hagyományt sajátos időbeliség jellemez: mindegyikük számos, kisebb léptékű elméletet hordoz, amelyek példázák ezt és részben alkotják is. Másodjára külsőleg is elhatárolják magukat a tudás más területeitől. Harmadjára említhetjük, hogy belső ellentmondásokkal is terheltek. Laudan bizonyos esetekben hangoztatja az elméleten kívüli elköteleződések fontosságát is, amelyek valamiképpen közös kutatási kultúrát határoznak meg. Mivel azonban a posztpozitivisták megközelítések elsősorban a tudomány racionális aspektusainak a vizsgálatára szorítkoznak, homályban hagyják a minket foglalkoztató kérdés jelentős elemeit: a diszciplinák elméleti és társadalmi aspektusainak integrációs folyamatát.

* A tanulmány a „Társadalomtudományok Magyarországon 1990–2001, I. Az intézményrendszer” című konferencián elhangzott vitaindító előadás átdolgozott, bővített változata. A vitaindító megtalálható a www.atelier-centre.hu honlapon. Az előadást követő kerekasztal-beszélgetés és vita megjelent: *Társadalomtudományok Magyarországon 1990–2001, I. Az intézményrendszer. Working paper*, Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Műhely.

¹ Az alábbiakhoz vö. Larry Laudan: Az elméletektől a kutatási hagyományokig. in Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.). *Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Áron kiadó, 1999; uő., *Progress and its Problems*, Berkeley, University of California, 1977.

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplinák?

A diszciplínák kérdését behatóbban tárgyalja Galison: ezeket az érvelés kialakításának és artikulálásának tereként fogja fel. Kiemelendő, hogy a diszciplínákat nem tekinti homogén egységnek, hanem kisebb közösségekből kirajzolódó kirakójátéknak, egyfajta puzzle-nak: a közösségek konkurálnak egymással, és a diszciplináris konszenzus kialakításáról vitáznak. Éppen a meggyőző érvek keresésének folyamata vezet el a diszciplináris közösség stabilizálódásához². Az összes eddig említett szerző osztozik abban az előfeltevésben, hogy a diszciplináris fejlődést az episztemológia rendjéhez tartozónak véli – ennek megfelelően közös a meggyőződés bennük, hogy a diszciplináris terek racionálisan szerveződnek (az már más kérdés, hogy aztán milyen belső konfliktusok bontakoznak ki a kisebb irányzatok képviselői között).

A tudományszociológiában Ben-David hozott a kuhniánus elmélettel bizonyos tekintetben konkurens nézeteket. Úgy tartja, hogy nagyon sok esetben az újítás nem annyira a tudomány belső fejlődésétől függ (tehát egy paradigma kimerülésétől), hanem sokkal inkább az intézményi mechanizmusoktól, amelyek a diszciplínák és társadalmi szerepek hibridációval történő differenciálásához vezetnek³. Rendkívül fontos tehát az intézményrendszer szerepe: egy diszciplína stabilizálódása egyebek mellett külső erők segítségével válik lehetségessé. Ilyenek lehetnek, ha a jövevény választ ad egy társadalmi elvárásra, ha sikerül beiktatni az egyetemi oktatásba a már megszerzett ismereteket, ha sikerül kialakítani a kutatóközösséget, az önálló publikációs és kommunikációs rendszert⁴. E kutatások során vált nyilvánvalóvá, mennyire jelentős szerepe van az alapítóknak és az intézményes posztokat elfoglaló vezetőknek⁵.

A fentebb röviden ismertetett álláspontok a diszciplínákat olyan kollektív konstrukcióknak tekintik, amelyek kognitív, intézményes és politikai elemek összeszővődéséből alakulnak ki. A közösség egy elméleti mag körüli szerveződésének, a diszciplína módszereinek, intelligibilitási sémáinak másikkal a társadalmi szférában a tudományági differenciálódás folyamata, egy normakészlet progresszív intézményes kikristályosodása. A diszciplínák ilyenfajta kettős olvasata, amely ezeknek egyszer az elméleti, egyszer a társadalmi vetületét vizsgálja, a kialakuló tudományági közösségek internalista képét vetíti elé, amelyet feltétlenül ki kell egészíteni a politikai érdekek tanulmányozásával: ezek kívülről erősítik meg, állítják valaminek a szolgálatába és rögzítik számára az elérendő célokat. Egy azonban közös bennük: úgy vélik, a diszciplína *leírhatja* a tudományszerveződés folyamatait. A cselekvés nyelvére átfordítva: érdemes továbbra is ennek segítségével gondolkodnunk.

Egy másik tézis – nevezzük dekonstrukciónak – ezzel szemben impertinensnek tekinti a diszciplínát a tudományos termelés elemzési léptékeként. A tudósok állandóan túllépik a tudományági határokat, hogy jóval azokon túl keressenek támasztékot. A diszciplináris entitásokat tehát egyre inkább el kell hagyni a tudományok működésével foglalkozó elemzésekben, és a tudósok közötti konfliktusokkal terhelt viszonyt kell ennek a helyére állítani, illetve azokat a kiépülő szövetségeket, amelyek a tudósokat a közösségen kívüli intézményekhez fűzik⁶. Bizonyos tekintetben a tudományszociológia „erős programja” is ide sorolható. Mac Kenzie, aki korábban Barnes-szal publikált, például

² Galison, P.: *How Experiments End*. Chicago, University of Chicago Press, 1987; uő., Re-Reading the Past from the End of Physics: Maxwell's Equations in Retrospect, in L. Graham – W. Lepeyies – P. Weingart (szerk.): *Functions and Uses of Disciplinary Histories*. Dordrecht, Reidel, 1983.

³ Ben-David, J.: *Scientific Growth. Essays on the Social Organization and Ethos of Science* (ed. G. Freudenthal). Los Angeles – London, University of California Press, 1991.

⁴ Ben-David és Collins ezt a pszichológia intézményesülésének folyamatán mutatják ki, Ben-David, J. – Collins, R.: Social Factors in the Origins of a New Science. The case of Psychology. *American Sociological Review*, 31, 1966.

⁵ Erre saját szűkebb szakterületemről is hozhatnék igen erős példákat: csak az Annales-nál maradván, a huszadik század második felének egész történettudományosságára rányomta bélyegét először Bloch halála, később pedig az, hogy Febvre-től Braudel kezébe került a folyóirat irányítása, ezzel párhuzamosan pedig sikerült, elsősorban amerikai pénzen megalapítania az Ecole Pratiques des Hautes Etudes V. szekcióját.

⁶ Collins, R. – Restivo, S.: Robber Barons and politicians in Mathematics: A Conflict Model of Science, *Canadian Journal of Sociology*, 8, 1983, 199–227; Collins, R.: *Conflict Sociology*, New York, Academic Press, 1975;

nem a tudomány, és főleg nem a diszciplína területén belül elemzi a statisztikában Yule és Pearson között kialakult vitát, hanem kötődések, osztályviszonyok és kapcsolati hálók bevonásával⁷. Azt is be kell látni, hogy a tudás szüntelen megújuló kutatása kérelmelhetlenül a diszciplínák szerteágazását vonja maga után. Ez a mozgás azt követeli, hogy vegyük figyelembe az ennél rugalmasabb kutatói közösségeket, és vitassuk el a túlságosan statikussá lett diszciplína elsőbbségét – mondják e tézis hívei. E belátások elvezetnek a tudományos közösség fogalmának újradefiniálásához; ezt eleinte a kisebb szakterületek felértékelésével próbálták megtenni⁸, később pedig azt az elképzelést tették magukévá, mely szerint a kutatói közösségek inkább hálózatok mentén helyezkednek el⁹, feloldódnak egy transzdiszciplináris térben. A tudományos termelés megragadásához tehát az átjárhatóságot kell megérteni, az új orientációs törekvéseket, egyszóval a *határokon végzett munkát*.

Újabban a diszciplína-rehabilitációs tézis végső soron úgy tartja, hogy egy diszciplína különböző időbeliségekhez és eltérő megvalósulási terekhez tartozik¹⁰. Mindegyiket úgy kell megragadni, mint egy lényegében a tudástermelésre irányuló *kutatási program* és egy, a diszciplína létrehozására vagy reprodukálására irányuló *diszciplináris program* összekapcsolódását. Tehát egy olyan kognitív közösségről van szó, amelyen belül a tudósok mindenki által osztott elméleti és technikai referenciák körül vitatkoznak: a vita elméleti konszenzus meghatározásához vezethet, amely vetélkedés és számos ellentét árán alakulhat ki. A közösség ennek a szimbolikus artefaktumnak a terjesztésére szerveződik, és ezt nevezzük intézményesülésnek. Az intézmény kezkesedik a határokért és biztosítja a közösség reprodukcióját.

Eltávolodva a tudományelmélet absztrakt nyelvétől: a tudományról folytatott tudományos diskurzus hozadékát a tudományról folytatott tudománypolitikai diskurzusnak is hasznosítania kellene. Ezt a tudománypolitika – természetéből következően – az intézményrendszer formálásával teheti meg. A tudomány intézményrendszerén szűkebb értelemben a szervezeti struktúrát értjük; tágabb értelemben persze érthetjük alatta a tudományos – tehát kutató és oktató – tevékenység jogi, szabályozási és finanszírozási berendezkedését is (az utóbbiak vizsgálata a projekt további szekcióinak lesz feladata). A fentebbi megfontolásokból adódó következtetéseket alább a szűkebb értelemben vett intézményszerkezet két szintjére koncentráva próbáljuk meg kamatoztatni: a közbülső szervezetekre (Akadémia, különböző alapok/alapítványok, állandó és ad hoc bizottságok, kutatási tanácsok) és magukra az intézményekre (egyetemi karok és tanszékek, állami és magán kutatóintézetek, közgyűjtemények).

A társadalomtudományok minden eresztékében recsegő-ropogó magyar intézményrendszerének elsősorban azzal a kihívással kell szembenéznie, hogy a diszciplináris stabilizálódás e tudományok esetében lényegében XX. századi folyamatát mára felváltotta a problematikáját ezeken az osztásokon túl meghatározó kutatás, amit egyre gyakrabban *transzdiszciplinaritásnak* neveznek. A társadalomtudományok közül egyre többnek ugyanakkor azzal a számára felettébb nyugtalanító tapasztalattal is szembe kell néznie, hogy hagyományos tárgya szertefoszlóban van¹¹. A képzési rend és a tudományágak aktuális folyamatai tehát divergensnek. Az ebből adódó konfliktusok nehezen palástolhatók, a

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplinák?

⁷ Mac Kenzie, D.: Comment faire une sociologie de la statistique. in Callon, M. – Latour, B. (szerk.): *La science telle qu'elle se fait*, Paris, La Découverte, 1990.

⁸ Lemaire, G. – Mac Leod, R. – Mulkay, M. – Weingart, P.: *Perspectives on the Emergence of Scientific Disciplines*. The Hague – Paris, Mouton, 1976.

⁹ Mulkay, M. – Gilbert, G.N. – Woolgar, W.: Problem Areas and Research Networks in Science. *Sociology*, 9, 1975, 187–203.

¹⁰ Lenoir, T.: *Instituting of Science. The Cultural Production of Scientific Disciplines*. Stanford, Stanford University Press, 1997.

¹¹ Ezzel kapcsolatosan vö. Némedi Dénes elemzését: A szociológia egy sikeres évszázad után, *Szociológiai szemle*, 2000, ...

feloldására tett kísérlet lassan elodázhatatlan. Az alábbiakban a társadalomtudományok intézményrendszeri változásainak néhány elemét ennek fényében próbálom meg áttekinteni. Ha a fentebbi kategóriarendszer nyelvezetén próbálunk meg beszélni, akkor hipotézisünket a következőképpen fogalmazhatjuk meg: **a magyar társadalomtudományosságnak általában nincs kutatási programja, éppen ezért diszciplináris programja is ambivalens és szűklátókörű.** Diszciplináris program híján pedig a tudománypolitika képtelen dinamizálni a társadalomtudományos kutatásokat.

Kiindulópontként vegyünk egy helyzetértékelést 1990-ből. Láng István (akkor az Akadémia főtitkára) és a körülötte szerveződő csoport dolgozott ki tudománypolitikai koncepciót (sokáig ez volt az egyetlen). Megállapításuk szerint „az intézményrendszer vertikálisan és horizontálisan is szétforgácsolódott. Elkülönült egymástól a főiskolai, az egyetemi képzés, a tudományos minősítés, a felsőoktatás és a kutatás”¹². Mindkét intézményrendszer elodázhatatlan átalakítására volt szükség: ennek jogi kereteit a többször módosított Felsőoktatási törvény (1993) és az Akadémiai törvény (1994) biztosította.

A) AZ EGYETEMI REFORM

A felsőoktatási reformnak két olyan összetevője van, amely erősen befolyásolhatta a társadalomtudományos kutatás és innováció helyzetét is: 1993-ban a doktori fokozatok megadásának joga visszakerült az egyetemek jogkörébe; 1999-ben pedig törvény szabályozta az egyetemi integráció folyamatát. Mielőtt azonban szemügyre vennénk e két döntés következményeit, előre kell bocsátanunk a következőt: az egyetemi kutatószféra minden bizonnyal kevésbé szerencsés helyzetben van, ha a transzdiszciplinaritás kihívásainak kíván megfelelni. Egyszerre kell bizonyos mértékig ragaszkodnia a fennálló intézményrendszerhez (amely az öröklött tudásszerkezet most már jócskán kimerevedett pillanatképe), amit természetesen a diszciplinák standardjait elsajátító kutatók-oktatók kényelmesen „belaknak”, hiszen csupán ezeknek köszönhetően tartható fenn az oktatás meghatározott, elvárható színvonala, s ezek nélkül a tudományos minősítések rendszere is értelmezhetetlen volna; másrészt viszont – az irreleváns kutatások rémétől fenyegetve – nem vonhatják ki magukat az aktuális trendek követelményei alól. Az egyetemeken érvényesül tehát az a lényegi feszültség, amely egyébiránt szinte oktathatatlanná teszi a tudományt. A problémát talán Kuhn fogalmazta meg a legélesebben: „Though scientific development is particularly productive of consequential novelties, scientific education remains a relatively dogmatic initiation into preestablished problem-solving traditions that the student is neither invited nor equipped to evaluate”¹³. Mit is mondjunk akkor a társadalomtudományok esetében, ahol sok esetben még a természettudományokat bizonyos tekintetben mechanikusabban elsajátíthatóvá tevő, a diszciplína története során felhalmozott problémamegoldó kulcsok és hagyományok is hiányoznak?

I. DOKTORKÉPZÉS

A magyar felsőoktatás, és ezzel együtt a társadalomtudományokkal foglalatatoskodó tudós közösség úgy érkezett meg a rendszerváltás küszöbére, hogy a diszciplínák szerinti szerveződés egyik konstitutív eleme, az utánpótlás biztosítása, vagyis a tudományos fokozatok adományozásának joga nem

¹² vö. Tolnai Márton, ..., Kandidátusi értekezés, 1998.

¹³ Thomas Kuhn: Scientific Paradigm. in Barry Barnes (ed.) *Sociology of science*, Middlesex, Penguin, 1972, 80–104, 84–85.

az egyetemi közösségnél volt. Viszont Magyarországon – az akkori rendszerváltó országok közül egyedülállóan – a tudománypolitikai irányítás úgy döntött, hogy a doktori fokozat odaítélésének jogát nem ruhazza át automatikusan az egyetemekre, hanem a folyamatot egyfajta minőségellenőrzéssel kapcsolja egybe. Mind az intézményi, mind a doktori akkreditációs folyamat korábban ismeretlen lehetőséget nyújthatott volna a magyar tudomány egyetemi szférájának áttekintésére és egyben átalakítására. Hét év alatt az Ideiglenes Országos Akkreditációs Bizottság, később az Országos Akkreditációs Bizottság, majd a Magyar Akkreditációs Bizottság lényegében felszámolta elmaradásait: kialakult a doktori képzés rendszere. Sajnos, ugyanakkor a lehetőség kihasználatlan maradt.

Vélekedésem szerint a döntések súlya még annál is nagyobb volt, mint az első pillantásra látszik. Méghozzá azért, mert a (később tárgyalandó) támogatott kutatóhelyeken kívül a doktori iskolák jelentik az egyetemeken folyó kutatás egyetlen körülhatárolható, és így támogatható szervezeti egységét. Továbbá más, a tudomány működéssel kapcsolatos megfontolások is amellet szólnak, hogy a doktori iskolára háruljon az egyetemi szféra kutatásszerveződéésének átstrukturálása. A XX. századi filozófia fő felfedezésének alighanem az tekinthető, hogy végső soron minden tudás gyakorlati tudáson alapul¹⁴. Ennek az álláspontnak Polányi volt a legnagyobb hatású képviselője: a tudományos felfedezés szabályait egyfajta mesterségnek tekintette, s ennek fogásait nem lehet ebből maradéktalanul elvonni – csakis a gyakorlat példáján keresztül adható át¹⁵. A tudomány fragmentálódása és a diszciplináris elhatárolódások a tudományos megismerés eme jellegzetességének is köszönhetőek: csoportdinamikai folyamatok is¹⁶.

A doktori iskolák működéssel kapcsolatos észrevételek is azt támasztják alá, hogy célszerű volna a társadalomtudományok művelésében elsőrendű műhelyszemléletet érvényesíteni – az ilyesfajta kutatások egyik alapjellegzetessége, hogy szert kell tenni a kutatások konkrét megszervezéséhez kapcsolódó nem is kis mennyiségű feladatot elvégezni képes kompetenciákra is. Kutatás nincs hipotézis nélkül: viszont a doktoranduszok jelentős része még nincs abban a helyzetben, hogy valóban érvényes kérdések mentén indítsa be kutatásait. Ráadásul: érvelhetnénk azzal, hogy Polányi észrevételei éppen az információs társadalom kialakulásával kezdenek veszíteni érvényességükből¹⁷. Az is nyilvánvaló, hogy a diszciplináris korlátok nem csak a természettudományokban vannak eltűnőben, hanem a társadalomtudományokban is. Mégis gyanítható, hogy szigorú diszciplináris tréning nélkül (ahol egy gondolkodási hagyományba belépve, előfeltevések egész sorát elfogadva gyakorlat közben teszi sajátjává a tudományág fogásait a doktorandusz) a későbbi, a határokon szűkségképpen túlmerészkedő kutatások nem lesznek sikeresek: ezt azonban meg kellene szerezni az alapképzési szakaszban, hogy a jövő tudósnevezdek a doktori évek alatt már az aktuális transzdiszciplináris kérdések mentén szerveződő kutatásokban vehessen részt. Az akkreditáció eddigi tapasztalatai alapján azonban Magyarországon a társadalomtudományi doktori programok elenyésző számban lépnek túl a megszokott osztásokon: a tanszékek szerinti kialakuló doktori programok igen ritkán, vagy egyáltalán nem törekednek ezeknek a felszámolására.

A „Fiatal kutatók, akadémiai utánpótlás” című szakbizottsági jelentésben a következő szerepel: „Az elmúlt évben (ti. 1998-ban – Sz.A.) az Oktatási Minisztérium és az Országos Doktori és Habilitációs Tanács felmérte a doktoriskolák működéssel kapcsolatos tapasztalatokat. Bár a felmérés végső eredményei még nem kerültek nyilvánosságra, számos probléma vált nyilvánvalóvá. A doktori programok sok esetben nem kellően átfogóak, több esetben a kutatási és oktatási célok között nem sikerült a harmóniát megtalálni. A doktori programok egy része túlzottan elaprózott, nem biztosítja a

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplinák?

¹⁴ Nyíri J. Kristóf: *A hagyomány filozófiája*. Budapest, T-Twins, 1994.

¹⁵ Polányi Mihály: *Személyes tudás*, Budapest, Atlantisz.

¹⁶ Nyíri J. Kristóf: Nyitott tudomány, nyitott oktatás. *Magyar Tudomány*, 2000/7.

¹⁷ Vö. Nyíri észrevételeivel, *Nyitott tudomány... i. m.*

színvonalas oktatók hatékony együttműködését, a hallgatók szemináriumszerű, egymást is korrigáló, segítő tanulási módját. Sok helyen nem biztosítható, hogy a hallgatókkal az oktatók kellő időráfordítással foglalkozzanak, gyakori a több helyen meg-megjelenő oktató, s nem egyszer a szakmailag egyébként magas színvonalú oktatók csak papíron vannak jelen, ténylegesen nem vesznek részt az oktatásban. Nem mindig világosak a belső felelősségi viszonyok. A jelentkező problémák ellenére a doktori programok elsősorban többségében magas színvonalú oktatás folyik, és a doktori programokban résztvevő hallgatók teljesítménye sok esetben mérhető módon is kiemelkedő. Néhány esetben azonban a minőséggel szemben komoly és megalapozott kifogások is felmerültek.”

Egy másik felmérés, amelyet az Acta Doctorandorum segítségével végeztek 1997-ben, hasonló eredményekre vezetett: a doktorandusz hallgatók nincsenek olyan közös kutatásokba involválva, amelyek minden bizonnyal saját doktori kutatásuk minőségét is pozitívan befolyásolnák. Egyszóval: kérdéses, hogy a doktori iskolák mennyiben alakultak át tényleges tudományos műhellyé¹⁸. Kapcsolódó kérdés, hogy az egyetemi kutatóhelyekről vitázva gyakori érv, miszerint ezek egésze egyszerűen nem éri el a „kritikus tömeget”, és éppen ezért az egyetemi tanszékek nagyobb kutatási programot egyedül alig képesek teljesíteni. Ezen egyedül a doktori iskolák átalakítása segítené. Hiszen egy doktori iskolának a három évfolyamon párhuzamosan akár 20-30 hallgatója is lehet – erre már lehet kutatási programot építeni¹⁹.

Csupán érintőlegesen utalnék a felsőoktatási reformok egyik, az egyetemeken folyó kutatásokra gyakorolt negatív hatására: a nagyméretű hallgatói beáramlás, és ennek kényszerű velejárója, az oktatói óraszám-emelkedés nyilvánvalóan a kutatásra fordítandó idő rovására megy. Ez a probléma természetesen összekapcsolódik a „research university” kérdésével. Megfontolás tárgyát kellene képezze továbbá az is, hogy a jelenleg az Európai Unióban napirenden lévő, az Európai Kutatási Tér kialakítására tett erőfeszítések milyen lehetőségeket hagynak meg egyáltalán a hagyományosan szerveződő egyetem számára (sokak szerint jelentéktelenségre lesznek kárhozthatva). Elsődlegesen a kutatás és áttételesen a társadalomtudományok társadalmi helyzetének tisztázása szempontjából lett volna létfontosságú a hallgatói beáramlás kezelése: ha nem hagyták volna teljesen összekeveredni a tömeg és az elítélőképzést, méghozzá az előbbit konkrétabb gyakorlati képzéshez kötve²⁰, akkor a másik oldalon minden bizonnyal több eredménnyel emelkedhetett volna ki a kutatói pólus.

Az akkreditációval kapcsolatos koncepcionális kérdések közül egyik legfontosabbnak bizonyult a minőségértékelés, amely elsősorban az intézményi akkreditációval kapcsolatban merült fel. Két elképzelés került előtérbe az Akkreditációs Bizottság vitáin²¹. Az egyik a minőséget alanyi kérdésnek tekintette, a másik pragmatikus, alkalmassági kritérium alkalmazásával a minőség meghatározását a vizsgált intézmény céljából vezeti le (egybehangzóan a felsőoktatási törvény 3. és 4. paragrafusával, amely az egyetemeket és a főiskolákat az alkalmasság szempontja szerint határozza meg). Végül a második, pragmatikus elképzelés győzedelmeskedett. Még egy pillanatra visszatérve a doktorképzéshez: vajon a doktori iskoláknál nem kellene inkább alanyi kérdésként felfogni a minősítést? Nehezen volna meghatározható olyan cél-együttes, amelynek a megvalósulása esetén a

¹⁸ Vö. Kiss Ádám megjegyzéseivel: „Több helyen tapasztaltam, hogy nem az iskolarendszerű képzés dominál, hanem a konzulensi jellege domborodik ki a képzésnek, ami gyakorlatilag nem más, mint a régi aspiráns-téma-vezető kapcsolat. Én azt gondolom, hogy a doktori iskolák fejlődése során egyre inkább meghatározó lesz a jól működő tudományos közösségi jelleg.” *Acta Doctorandorum*, 1998/II.

¹⁹ Ebben a tekintetben nem érthetünk egyet Solymosi Frigyessel, vö. Egyetemi emberek az ásatag Akadémián? *Népszabadság*, 2001. október 1.

²⁰ E mellett sorakoztat fel kognitív érveket Pléh Csaba, Tudások az egyetemen. Közösségek és tömegek, elítélés és műveltségek. *Iskolakultúra*, 2002/ 6-7, 3-8.

²¹ Vö. *Akkreditáció Magyarországon 2*. Szerkesztette Dr. Kiss Péter, Budapest, OAB, 1996, 25.

minőség biztosított lenne. A doktori képzés során elsősorban egy képesség: a kutatás képességének a megszerzése a domináns. Egy további megjegyzés kívánkozik az akkreditáció kérdéséhez: a MAB kiadványai alapján egyetlen doktori iskoláról tudunk, amely megszűnt. Természetesen nagyon rövid idő telt el egyáltalán az első doktoriskolák megalakulása óta. A MAB működési szabályzata elvileg tartalmazza azokat a biztosítékokat, amelyekkel elkerülhető, hogy a doktori iskolák működése a későbbiekben sem lesz hitbizomány.

II. SZAKALAPÍTÁS

Noha a szakalapítás – főleg az újabb alapítású egyetemeken és főiskolákon – igencsak dinamikus zajlott, úgy tűnik, hogy a minket különösen foglalkoztató társadalomtudományos kutatás diszciplináris kiosztása szempontjából a szakalapítás folyamata nem vezetett jelentős átstrukturálódáshoz. Holott az egyetemi reformfolyamatok egyik fontos következménye lehetett volna (1) a társadalomtudományi részdiszciplínák afirmációs folyamata; (2) hagyományos diszciplínákon túli szerveződések kialakulása. A szakalapítással kapcsolatban azt is figyelembe kell venni, hogy az OAB nem tartott szem előtt tudományszervezési kérdéseket – a szak meghatározásában ugyanis nem tudtak megállapodni, de alapként azt a pragmatikusnak tetsző meghatározást fogadták el, hogy „felsőoktatási szak az a felsőoktatásban folytatott oktatási tevékenységi rendszer, amely együttesen diplomához vezet”²².

1/a) Vegyük szemügyre közelebből az ELTE-t. Az Állam- és Jogtudományi Karon még 1991-ben politológia szak alakul, s ez a diszciplína rendkívül gyors magyarországi intézményesülésének fontos állomása. A Bölcsészettudományi Karon az évtized első felében alakul meg az amerikanisztika, az elméleti nyelvészet és a kulturális antropológia szak. Ez utóbbi azért is rendkívül fontos, mert a Miskolci Egyetem Vizuális Antropológia szakán kívül a tudományág egyedüli intézményes képviselője. A társadalomtudományi kutatások szempontjából kétségkívül a politológia és a kulturális antropológia intézményesülése a legfontosabb hozadék. Politológia oktatás egyébiránt az évtized végére Miskolcon, Debrecenben, Szegeden és az ELTE BTK-n is megtalálható. A politológia ereje – ha sikerül kellő mértékben meghatározni a tárgyát és tovább erősíteni intézményi szerkezetét – abban állhat, hogy művelői (az első generáció) rendkívül sokféle diszciplináris hagyományból érkeznek, így komoly esély mutatkozik jelentős innovációs képességű tudományág kialakulására. A nyugati tudományosságban, „a társadalomtudományok területén ugyanis napjainkban a politikatudomány egyike azoknak a tudományágaknak, amelyek új kutatási irányok, elméleti álláspontok, elemzési módszerek és részdiszciplínák forrásvidékét jelentik”²³. Érdemes azonban összehasonlítani ezt a kilencvenes évtized elején keletkezett helyzetértékelést a jelenlegivel²⁴: sajnos azt kell tapasztalunk, hogy a politológia – kevés kivételtől eltekintve²⁵ – képtelen volt kellő mértékben elszakadni a közbeszédtől²⁶, professzionalizálódása megkésett, és – főleg – nem tudta „felrázni” a társadalomtudományi kutatásokat.

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplínák?

²² Akkreditáció Magyarországon 2, i. m.13.

²³ Balogh István: A politikatudomány Magyarországon az 1990-es években. Az MTA Politikatudományi Bizottságának jelentése.

²⁴ Körösnéyi András hozzászólása: *A társadalomtudományok Magyarországon 1990–2001 konferencia-sorozat VI. Művek és szakmai értékelések*, Working paper, Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központ, 2002.

²⁵ Itt elsősorban a Politikatudományi Intézetben folyó munkát említhetnénk.

²⁶ A közbeszédi státus hasonlóan késleltette a szociológia valódi professzionalizálódását a hetvenes évek során, vö. Kuczsi Tibor, „Magánnyelv”, szociológia, közbeszéd. in *Replika*, 1991/2-3, 68–80.; illetve bizonyos tekintetben Tamás Pál: Kontinuitás és diszkontinuitás a 90-es évek magyar társadalomkutatásában, ...

1/b) Az intézményesülés segítheti egy hagyományos diszciplinán belül a különböző tudományos iskolák megerősödését. Az elmúlt 12 év során a budapestin kívül további öt egyetemen alakult filozófia tanszék, ezzel bázist nyújtva az egyes irányzatok önállósodásának²⁷.

2. Az „egy diszciplína – egy szak” struktúra megkérdőjelezésére, finom lebontására tudományos-megismerésbeli szempontból az egyik legígéretesebb kezdeményezés minden bizonnyal a Janus Pannonius Tudományegyetemen (ma, az integráció után: Pécsi Tudományegyetem) alapított kommunikáció szak. Ritkán jelentkezik szak ennyire koherens tudományos tervvel – egyáltalán: az egyetemi szakok Magyarországon általában *nem rendelkeznek* tudományos tervvel. Amit képviselni hivatottak, többnyire nem más, mint az adott tudományág intézményesülésénél munkáló szemléleti tartalmak. Ezzel a hagyománnyal szakítva a szak tudományos programjának „kiindulópontját az a tény adja, hogy a kommunikáció nem csupán a szokványos szociológiai értelemben használható terminus, hanem azon tágabb folyamatok összességének jelölésére is szolgál, amelyek segítségével az ember/az individuum felfogja, megismeri és megérti, azaz elsajátítja önnön szociokulturális környezetét, és ebből következően képessé válik ennek a szociokulturális környezetnek a szabályai szerint másokkal együttműködni, illetőleg ezt megváltoztatni. A szociokulturális környezet kifejezés arra utal, hogy az emberi környezet – társadalom és kultúra – szimbólumokból áll és szimbólumok használatán alapul. Ezek a szimbólumok, ezeknek a megértése, használata, az ezekkel való kommunikáció azonban nem egyszerűen veleszületett sajátossága az embernek, hanem a szociokulturális környezet elsajátításának, illetőleg a benne való részvétel módjának is függvénye”²⁸. Látható, hogy itt a hagyományos diszciplináris rend szerint osztályozhatatlan kutatási területről van szó, s nem tudni, hogy sajátlagos kérdései meghatározása után miként fog viszonyulni a kialakult renchez. A kommunikáció szak előtörténetének ismeretében²⁹ azt is látnunk kell azonban, hogy nem kizárólag tudományelméleti megfontolások lépnek fel egy szakalapításban – sőt, az a legritkább, hogy ilyenek egyáltalán előkerülnek, s a fentebbi a legritkább kivételek közül való.

Három szakalapítást emeltem ki az eddigiekben, amely arra kínál pozitív példát, hogy az egyetemi szféra átalakulása miként követheti a társadalomtudományokban kiérlelődött megismerésbeli fordulatot. S egy ilyesfajta intézményesülés serkentőleg hathat a többi diszciplinára is. Éppen ezért tetszik égetően fontosnak ama kérdés megválaszolása, amit az Akadémia korábbi elnöke fogalmazott meg: „Vajon megfelelnek-e egyetemi autonómiáink a modern kutatásszervezés elvárásainak? Belső felépítésük mennyiben segíti a kutatás hatékonyságát?” A kérdés jelentőségét tovább növeleli, hogy az egyetemi szféra súlya a kutatótársadalmon belül nem csekély mértékben növekedett 1990–1996 között. Az évtized elején jellemző 41%-ról az évtized közepére az egyetemeken dolgozó kutatók az összes kutató 60 %-át tették ki (külön a társadalomtudományokra nem sikerült adatot találnom, de nemigen valószínű, hogy ettől lényegesen eltérő volna).

Problémát jelent például, hogy míg az oktatás tekintetében a kari tanács egyszerre állít feladatokat az oktatói gárda elé, illetve méri ennek eredményességét, addig a kutatások számára az egyetemek nem rendelkeznek ilyen jellegű szervezettel³⁰. Ennek a problémának a megoldásához vélekedésem szerint a PhD-képzésen keresztül vezet az út. Tapasztalható, hogy az egyetemi kutatások igen jelentős részét a doktoranduszok, ill. a posztdoktori státusban lévő, pályakezdő egyetemi oktatók végzik. Egy valóban műhely jellegű doktori képzés arra legalábbis lehetőséget nyújtana, hogy ezekkel a doktoriskolákkal szemben az egyetem tudományos vezetése elvárásokat fogalmazzon meg.

²⁷ Vö. Fábrí György hozzászólása: *A társadalomtudományok Magyarországon 1990–2001, konferencia-sorozat I. Az intézményrendszer*, Working paper, Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központ, 2002. 24–25.

²⁸ <http://www...>

²⁹ Vö. Fejős Zoltán hozzászólása: *A társadalomtudományok Magyarországon 1990–2001, konferencia-sorozat I. Az intézményrendszer*, Working paper, Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központ, 2002. 28.

³⁰ Vö. Glatz Ferenc: *Tudománypolitika az ezredfordulón*, 54–55.

(Nem szeretnék finanszírozási kérdésekbe belebonyolódni, ami külön tanulmány témája lesz. Csak utalok arra, hogy a felsőoktatási törvény 1996-os módosítása a tudományos kutatásra önálló előirányzat kialakítását vezette be. Amennyiben ezek a pénzek átlátható módon a kutatásokat ténylegesen folytató különböző szervezeti egységekhez jutnak el, akkor az elosztás alapjává tehetőek lennének a tényleges kutatási projektekkel rendelkező doktori iskolák.)

III. EGYETEM – INTEGRÁCIÓ

A fentebbi fejtegetésekből az utóbbi három évben beindult egyetemi integrációra nézvést adódik, hogy maga az integráció a társadalomtudományok szempontjából addig nem hozhat tényleges eredményt, amíg az alapegység továbbra is a tanszék marad. A jogi feltételeket már a felsőoktatási törvény 1996-os módosítása megteremtette a felsőoktatási intézményhálózat ésszerű átszervezésére: nagyobb, szélesebb profilú intézményeket lehetne kialakítani, erősíteni az interdiszciplinaritást. De a törvény lényegében nem tartalmazott konkrét intézkedéseket a szervezeti struktúra, vagyis a kari-tanszéki felépítés korszerűsítésére. Itt kínálkozhat az angolszász department-rendszer. Manapság azonban annyira merevek még a tanszéki határok is, hogy mindennapos tapasztalat az egyazon diszciplínához tartozó oktatók-kutatók közötti teljes kommunikációhiány. (Az 1996-os törvénymódosítás egyébiránt megváltoztatta a Felsőoktatási és Tudományos Tanács hatáskörét és összetételét. A Tanács a felsőoktatás stratégiai jelentőségű elvi kérdéseit illetően döntési jogkörrel rendelkezik, így többek között a felsőoktatásban folyó kutatások prioritásrendszerének kialakítását illetően. A kutatás prioritásrendszerét célszerű lenne nem a hagyományos tanszéki struktúra alapján megfogalmazni.)

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplínák?

B) AZ AKADEMAI INTÉZETHÁLÓZAT

Az Akadémia megújulási folyamatának részeként rögvest a rendszerváltás után megfogalmazódott az igény, hogy megtörténjen a meglévő kutatóhálózat teljesítményének értékelése³¹. Erre annál is inkább szükség volt, mert a szovjet típusú akadémiák ellenzői többnyire az intézetek alacsony produktivitását és pazarló voltát hangoztatták. Az 1993-as akadémiai törvény parlamenti vitája során „sokan olyan akadémia szerettek volna látni, amely semmilyen kutatóbázissal nem rendelkezik”³². (Az intézeti reformmal kapcsolatos kérdések egy része finanszírozási, adminisztratív természetű, ezekkel nem foglalkozom.)

A változtatásokat megnehezítette az a körülmény, hogy a kutatói intézethálózattal kapcsolatban nem beszélhetünk nyugat-európai modellről. A tudomány működésének szempontjából minden bizonnyal helytálló a Max Planck-hálózatra utalni: „ezek közül minden évben egy-kettő megszűnik, átcsoportosításra vagy átalakításra kerül, és egy-két vagy három új jön létre. Elképzelhetetlen, hogy a valamikor, valamiért megalapított intézetek mind megkérdőjelezhetetlenül, lényegében ugyanúgy fennállhassanak időtlen időkig.”³³ Ezt is szem előtt tartva talán azt érdemes vizsgálni, hogy a kialakult mamutintézmények mekkora teret engednek a belső strukturálódásnak.

Az akadémiai körökben zajló és a Magyar Tudomány hasábjain is nyomon követhető intézeti-ta első felvonására egy kormánydöntés tett időlegesen pontot (1993. május 6.). Az itt lefektetett

³¹ Láng István: Mérlegen az Akadémiai kutatóhálózat, *Magyar Tudomány*, 1990/4.

³² Tolnai, *i. m.*

³³ Merre tartson az akadémiai intézethálózat? Berényi Dénes értékelése az intézethálózat-vitához. *MT*, 1992/2. 204.

tudománypolitikai irányelvekben az intézményrendszerrel kapcsolatosan a „főhivatású, alapkutató végző intézetekről” történik említés. A prioritások között szerepel, hogy ösztönözni kell a különféle kutatóintézetek közötti kapcsolatokat, s ezek hatékonyabb működése, a jövőben felmerülő igényekhez való illeszkedése érdekében fel kell gyorsítani a teljes hazai kutatóhálózat szerkezetének és működési feltételeinek a megreformálását. Mindazonáltal nem tekinthetünk el attól, hogy a vita során a különféle álláspontok képviselői nem vezettek elő olyan állásfoglalásokat, amelyek tekintettel lettek volna a társadalomtudományok sajátosságaira. A társadalomtudósok nem igazán aktívak az intézetvitában, kivéve talán a szociológusokat: ennek minden bizonnyal abban keresendő az oka, hogy a tudományág társadalmi státuszában gyökeres változások zajlottak le a rendszerváltás következtében³⁴.

Ennek ellenére az Akadémia 1995. évi közgyűlésén az is felmerül (Keviczky László beszámolója: Az akadémiai kutatóhálózat korszerűsítésének főbb kérdései), hogy a kutatóhálózat korszerűsítése során egy jövőbeli felülvizsgálatnak arra is választ kell adnia, hogy indokoltak-e ma is azok a tudományterületi arányok, amelyek jellemzik az Akadémiát – vagyis az élettelen természettudományok 60%, élő természettudományok 20% és társadalomtudományok 20%-kal részesednek. Az intézethálózat korszerűsítéséről folytatott diskurzus egyik fontos eleme lehetett volna az ekkor megfogalmazott probléma: a kutatási prioritások hiánya. Keviczky ezt a munkát a társadalomtudományok területén feltehetőleg viszonylag hamar és könnyen elvégezhetőnek tekinti, hiszen – mint mondja – „az OKTK olyan prioritásrendszerrel rendelkezik, amelyet 1992 óta már két ízben is korszerűsítettek, legutóbb 1995-ben”. Kérdéses azonban, hogy egy elsősorban pályázatásra kialakított prioritásrendszer alkalmazható-e az intézethálózatra.

(Tájékoztatóként: az OKTK prioritásrendszere a 2000. évben a következő volt: I. A magyar gazdaságpolitika elméleti megalapozása és a piacgazdasági átmenet gyakorlatát szolgáló gazdaságpolitikai eszköztár, II. A termelési, a foglalkoztatási és a tulajdoni szerkezet átalakulása a vállalati szférában, ennek gazdasági-társadalmi hatása, III.a A közigazgatás-fejlesztési kormánykonceptiót elősegítő kutatások, III.b A terület- és településfejlesztés társadalmi-gazdasági összefüggéseivel, valamint a környezet- és természetvédelemmel kapcsolatos kutatások, IV. Az oktatással és tudománnyal kapcsolatos kutatások, V. Család és ifjúság problémáinak kutatása, VI. Társadalompolitikai kutatások, VII. Magyarország biztonságpolitikája, VIII. a Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvánartása, kiadása, VIII.b. Magyarságkutatás, IX. Magyarország jelenkortörténetének kutatása.)

1990 után a következő változások zajlottak az akadémiai intézményrendszerben. Megalakult a Politikatudományi Intézet (1991); az MTA Szociológiai Kutatóintézete 1992. január 1. után kettévált Társadalmi Konfliktusok Kutató Központjára és Szociológiai Intézetre, az utóbbihoz csatlakozott az 1991-ben megszüntetett Művelődéskutató Intézet Kultúrakutató csoportja. 2001-ben az intézetintegráció során létrehozták a Várban lévő társadalomtudományi intézetekből – azok jogi és tudományos önállóságának megőrzésével – a Társadalomkutató Központot, határozottan az inter- és multidiszciplináris kutatások előmozdítására. Ugyancsak 2001-ben került sor a konszolidációs program keretében beindított fejlesztési program részeként, új intézet alapítására: ez az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Az első pillanattól fogva zajlott a vita arról, hogy a társadalomtudományok területén hogyan lehetne a leghatékonyabban lebonyolítani az átalakítást szükségképpen megelőző értékelést. A felülvizsgálat a társadalomtudományok területén végül egyaránt támaszkodott kvantitatív módszerekre, önértékelésre, illetve „peer review”-ra. Az értékelés az intézeti tevékenység 1989–1994

³⁴ A tudományág helyzetéről az intézményrendszert is érintő vita: *Magyar Tudomány*, 1992/5., más tekintetben viszont a szociológusok próbálták meg a legmélyebben elemezni tudományági helyzetüket, például a Replikában éveken keresztül zajló vitákban.

közötti időszakára terjedt ki. Az önértékelésben az intézet saját tevékenységére adott pontszámok mellett a független szakértőkből álló bizottság is pontozta az intézeti munkát, illetve fogalmazott meg szöveges véleményt. A kialakuló intézeti értékelést az Akadémia kuratóriuma tanulmányozta és döntést hozott róla. Az alábbi szempontokat vették figyelembe:

- I. A tudományos publikációk és a kutatók létszámának változása.
- II. A kutatóhelyen készült könyvek.
- III. A legfontosabbnak ítélt tanulmányok.
- IV. A kutatóhely nemzetközi tekintélyének, együttműködésben való részvételének értékelése.
- V. A kutatóhely tevékenységének egyéb mutatói.
- VI. Vannak-e stratégiai jelentőségű területek.

Az intézeti tevékenységet a zsűritagok az esetek többségében kiegyensúlyozottnak tekintették. Ha egy diszciplína területén több kutatóintézet is működik, ezeknek a tevékenységét stratégiailag feltétlenül fontosnak ítélték, a közöttük kibontakozó munkamegosztást (alapkutatás-alkalmazott kutatás) racionálisnak nyilvánították. Az intézetek közötti együttműködés ezekben az esetekben sem megoldhatatlan: a Szociológiai Kutatóintézet és a Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja a BKE és az ELTE-vel együttműködve közösen vesz részt a doktori képzésben.

A korábbi intézeti rendszerrel szembeni kritika legfontosabb elemei a következők voltak (a megfogalmazott kritikák természetesen a zsűri összetételétől függőek – nem tudni miért, a Nyelvtudományi Intézet értékelésekor fogalmazták meg a vélekedésem szerint a rendszert általában is jellemző problémákat):

- a társadalomtudományi intézetek helyét, jelentőségét és feladatait nem vizsgálta felül az Akadémia a rendszerváltás után. Eredeti feladataikat részben teljesítették – vagyis létrehoztak nagy szintéziseket, de az önálló tudományos kutatásra vonatkozó terveket nemigen váltották be.
- az intézetek teljesítménye nem minden esetben megnyugtató (ez a nyelvtudományinál különösen alacsony volt: 0,78 publikáció/év/személy, másutt ez nem probléma. A kutatói főállás nem feltétlenül jelent kutatási, ill. publikációs kényszert).
- a megoldás egy, a külső munkatársakra építő modell kiterjesztésében keresendő. Az „osztályok” így átalakulhatnának egy-egy projekt finanszírozási keretévé, ez a rendszer az időhatárok jobb betartására kényszerítené az egyes kutatókat, illetve azt is sikerülne elérni, hogy hatékonyabban tervezzék a munkálatokat.

Az intézetek között kialakuló sorrend (önértékelési pontszámok alapján számított átlag és rangsor a monográfiák és tanulmányok alapján) a következő volt:

Szociológiai Kutatóintézet, Politikatudományi Kutatóintézet, Regionális Kutatások Központja, Néprajzi Kutatóintézet, Régészeti Kutatóintézet, Történettudományi Kutatóintézet, Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Irodalomtudományi Kutatóintézet, Művészettörténeti Kutatóintézet, Állam- és Jogtudományi Kutatóintézet, Ipar- és Világgazdasági Kutatóintézet, Zenetudományi Kutatóintézet, Közgazdaság-tudományi Kutatóintézet, Filozófiai Kutatóintézet, Nyelvtudományi Kutatóintézet, Pszichológiai Kutatóintézet, Világgazdasági Kutatóintézet.

A Kuratórium azonban nem tartotta megalapozottnak ezt a sorrendet, és titkos szavazással hármas osztású értékelő rendszert alakított ki. A jelentős értékelési eltéréseket mutató új sorrendet első sorban az ún. „nemzeti tudományok” kiemelt kezelésével magyarázhatjuk.

I. Kiemelkedő intézetek

Nyelvtudományi Kutatóintézet, Történettudományi Kutatóintézet, Irodalomtudományi Kutatóintézet, Művészettörténeti Kutatóintézet, Néprajzi Kutatóintézet

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplínák?

II. Jó teljesítményt nyújtó intézetek

Zenetudományi Kutatóintézet, Világgazdasági Kutatóintézet, Közgazdaság-tudományi Kutatóintézet, Régészeti Kutatóintézet, Regionális Kutatások Központja, Politikatudományi Kutatóintézet, Ipar- és Vállalatgazdasági Kutatóintézet, Filozófiai Kutatóintézet, Pszichológiai Kutatóintézet

III. Megfelelő munkát végeznek

Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Szociológiai Kutatóintézet, Állam- és Jogtudományi Kutatóintézet.

C) A TÁMOGATOTT KUTATÓHELYEK

Különleges, a mindenkori kutatás dinamikájának szempontjából elsődlegesen fontos intézményi szerveződés az Akadémiai Támogatott Kutatóhelyek rendszere. Ennek pályázati rendszer alá helyezése valójában az első konkrét reformintézkedés volt az Akadémia működésében. Erre 1994-ben került sor, (az első pályázott ciklust 1996-tól hirdették meg) elnökségi döntés (1993) következményeként éppen azért, mint halljuk az érvelésből, hogy ne válják senkinek hitbizományává. A megváltozott feltételek között lényeges, hogy a kutatóhelyi támogatás határozott időre vonatkozik, továbbá pályázatot csak az Akadémia rendes és levelező tagjai, vagy a tudomány doktora fokozattal rendelkezők nyújthatnak be. A pályázati ciklusonkénti megújulástól végső soron azt várják, hogy a kutatások ennek köszönhetően követni tudják a tudományos trendek változásait.

Vegyük szemügyre ezt a mobilitást. Az 1996-os első pályázati kírítást megelőzően is kutatóhelyi támogatásban részesülő csoportok közül 65 az új rendszerben is nyert támogatást (nem csak társadalomtudományi kutatóhelyekre vonatkozó adat): ez nagyjából az összes kutatóhely 50%-a. Ez értékelhető jelentős megújulásként.

Ha az 1996–1998 között támogatott társadalomtudományi projektek közzétett eredményeit taglaló kis kiadványban szereplő kutatócsoportokat összevetjük a jelenlegi pályázati periódusban (1999–2002) támogatott kutatóhelyeket elnyerő kutatócsoportokkal, akkor a következő megállapításokat tehetjük.³⁵

1. 1996–1998 között az összes támogatott projekt valamivel több, mint negyede volt társadalomtudományi, pontosan 36. Az 1999–2002-es periódusban a támogatott társadalomtudományi projektek száma 29.
2. 13 kutatócsoport jelenti a folyamatosságot: ennyinek sikerült két pályázati perióduson átvételően is megszereznie a kutatóhelyi támogatást. További hat kutatócsoport kisebb-nagyobb változásokkal, de folytatta működését: vagy megváltozott a kutatásvezető személye, vagy a korábbi kutatásvezető (különböző mértékben) módosított projektet adott le (ennek a tartalmi változása jelen pillanatban számomra nem megítélhető, meg kellene várni a beszámoló közzétételét).
3. 17, 1996–1998 között támogatott kutatócsoport nem kapott támogatást – az sem bizonyos, hogy pályáztak. Ezzel szemben 10 új kutatócsoport nyert támogatást.

³⁵ Néhány esetben átfedés tapasztalható az OKTK támogatásrendszerével. Elsősorban a forráskiadványokat, illetve az összkiadásokat említeném. Ezek kiadása valóban elsőrendű szempont, éppen ezért az OKTK VIII. főirány a „Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvántartása és kiadása” címet viseli: itt olyan jelentős, nagy múltú forráskiadvány-sorozatok kapnak támogatást, mint az Anjou-kori oklevelek kiadása, a Zsigmond-kori oklevéltár, erdélyi forráskiadás, újkori iratkiadások, székely oklevéltár, nyelvatlások, Régi Magyarországi Nyomatványok Tára stb. A többszörös finanszírozás nyilvánvalóan az elsősorban szövegkiadvással foglalkozó műhelyek kiválóságát bizonyítja, mégis: a szövegkiadás nem tekinthető semmiképpen sem „tudományos trendnek”.

4. A kutatócsoportok létszámának alakulásáról, egyáltalán felépítéséről igen kevés derül ki a beszámolókból. Az azonban talán elárul valamit működésükről, hogy a 36 kutatócsoport közül 8 volt olyan, ahol a hároméves periódus alatt született publikációkat csupán egy vagy két személy jegyezte. Ez legalábbis azt sejteti, hogy az adott kutatócsoport működését nem igazán a közös kutatás jellemzi.

A támogatott kutatóhelyek nagymértékben kapcsolódnak az egyetemeken kialakult doktori iskolákhoz. Ez utóbbiak száma persze jóval meghaladja a támogatott kutatóhelyekét, de mégis visszaigazolni látszik a doktori iskolák kívánatosnak tetsző kutatócsoportai működésével kapcsolatosan fentebb kifejtetteket. További vizsgálódást igényelne annak feltárása, hogy a támogatott kutatóhelyek rendszere összekapcsolta-e az egyetemi és intézeti kutatóhálózatot, ahogy céljaiban szerepelt.

Világosság
2002/10–12

Szekeres András
Merre tovább,
diszciplínák?